

Ki menti meg a kapitalizmust önmagától?

Egy év óta a kapitalizmus a legrútabb ábrázatát mutatja felénk. És mégis, senki sem akarja megdönteni; de lassan már megreformálni sem. Mi történt a baloldallal? Tavalý még mindenki meg akarta leckéztetni a bankárokat. Aztán a bankok a megmentésükre adott közpénzek egy jó részével saját magukat jutalmazták, s a botrány néhány tüntetés és tiltakozás után elült. Az amerikai kormány tömegesen szerzett részesedést a tönkrement bankokban, s úgy tűnt, mintha egy új modell lenne kialakulóban. Stiglitz ennek az amerikai szocializmusnak a lényegét úgy írta le, hogy a nyereséget magánosítják a veszteséget pedig államosítják. (Ez nem az a modellváltás, amire gondoltunk.) Ennek ellenére a republikánusok azt vetik Obama elnök szemére, hogy „európai-stílusú szocializmust” akar Amerikára rákényszeríteni: „Kísértet járja be az Egyesült Államokat, Európa kísértete” – hangzik a Kommunita Kiáltvány jól ismert idézetének parafrázisa. A látszat azonban csal: az EU pénzügyminiszterei és Németország sokkal óvatosabban költik a közpénzeket a bajbajutott ágazatok megmentésére, mint Amerika. Az állami újraelosztás mértéke Amerika és az euro-zóna között azonban még a hatalmas amerikai állami beavatkozások ellenére is tetemes: a GDP 40, illetve 47 százaléka.

Először 1979-ben merült fel bennem a gyanú, hogy a kapitalizmus tartós alakzat, nem fog egyhamar a történelem lomtárába kerülni. Miközben ugyanis mi fölöttébb büszkék voltunk az 1968 után kialakult állami tervezést piaci elemekkel ötvöző szocialista piacgazdaságunkra, az Angliában kormányra került Margaret Thatcher mind a munkáspártiaknak, mind a korábbi (ó)konzervatívoknak azt vetette a szemére, hogy egy alacsony hatékonyságú, versenyképtelen, a világgazdaságban lemaradó gazdasági rendszert működtettek, és elkezdte visszaállítani piaci alapokra a brit vegyesgazdaságot. (És hol volt a mi szocialista piacgazdaságunk versenyképességben, hatékonyságban a megbukottnak nevezett brit vegyesgazdaságtól! Miközben a mi esetünkben a magántulajdon, a privatizálások lehetősége fel sem merült!)

Tavalý ősszel sokan gondolták úgy, hogy eljött a piac korlátlan szabadságába vetett hitet felváltó francia etatizmus ideje, a láthatatlan kéz megbukott, a gazdaságot az állam látható keze fogja irányítani. Ráadásul ez egybeesett a francia EU-elnökséggel és Sárközy elnök hiperaktivitásával. Az *Economist* azonban fanyalog, s nem örül, hogy Keynes feltámadása helyett – amit a jelenlegi helyzetben a neoliberaisok is elfogadnak - annak sírjából egy francia bürokrata, Colbert szelleme készül diadalmasan előugrani. A lap megkérdőjelezi, hogy egyáltalán lettek volna a francia *dirigizmusnak* tulajdonítható sikerek. Franciaországban eddig három nagy államosítási hullám zajlott le: 1936-ban, 1945-46-ban és 1981-ben, és a 20 legnagyobb francia vállalat kétharmada már volt állami kézben. Az atomenergia és a TGV gyorsvasút, valamint az Alstom megmentése sikertörténet, a többi esetében azonban az állam nem volt jó gazda. A bankok terén pedig az állami részvétel nem volt hatással az üzletpolitikára.

Az európai szocialista pártok az Európa Parlamenti választásokra készülve a pénzügyi rendszer szabályozását és az állam nagyobb fokú beavatkozását követelték. A francia *Libération* már a választást megelőzően is paradoxnak, sőt,

„igazságtalannak” nevezte, hogy a válság ellenére nem nő a szocialista szavazók tábora. (A választással pedig helyzetük tovább romlott.) E valóban rejtélyes jelenségre az a magyarázat, hogy ma már a választóvonal nem ott húzódik, hogy egy ország a szabadpiac és állami szabályozás milyen keverékét alkalmazza, hiszen – mint látjuk, különösen most, a válság idején – ebben már alig van különbség. Az igazi eltérések a globalizáció felfogásában, a globalizáció kihívásaira adott válaszokban mutatkoznak meg. Nem az állam gazdasági jelenlétének mértékétől, hanem a külső piacoktól és az azokhoz való alkalmazkodástól függenek a munkahelyek.

A szocialisták nem egységesek a munkahelyek védelmében; egyesek az EU-n belüli szabad munkavállalást korlátoznák, a britek és az északiak a munkaerő jobb felkészítését tartják a megoldásnak. A franciáknál törekvés van arra, hogy jövedelmező vállalatoknak megtiltsák, hogy elbocsássák dolgozóikat, Portugáliában pedig a kormány a gyengélkedő autógyárak által fizetett bérek kiegészítésére készül. De mind a szocialista pártok, mind a választók érzik, hogy a globalizációt nem lehet megállítani a határoknál. Korábban a nyugat-európai jóléti állam nem volt erős világpiaci versenynek kitéve. De a „nagy megduplázódás” óta (ahogy Richard Freeman nevezi azt a folyamatot, hogy Kína, India és a korábbi szovjet blokk világgazdasági bekapcsolódása óta a munkaerő másféldről három milliárdra nőtt) ez a kényelmes helyzet megszűnt, és a baloldal nem találja rá a megoldást.

A *Spiegel* május 11-i számának címsztorija: Miért nem képes a kapitalizmus tanulni a hibáiból, miért nem reformálható meg? – És aztán ömlenek a további kérdések: Csupán üzemi baleset az, ami a múlt nyáron történt, vagy rendszerhiba? Mit tartunk arról a rendszerről, amely két évszázadon át jólétet és megélhetést teremtett, de most természeti életfeltételeink megsemmisítése után a társadalmi környezetet is tönkreteszi? Hogy lehetséges az, hogy egy bank csődje magával rántja az egész amerikai gazdaságot, majd az egész világot? Vajon működne-e a rendszer a profitmotivum nélkül? Mi legitimálja a magántulajdont, ha egyesek mohósága a társadalom egészét válságba dönti? Milyen rendszer az, ahol a tönk szélére jutott magántulajdont az állam a közpénzek száz milliárdjaival kénytelen megmenteni? Milyen politikusok azok, akik asszisztáltak a nagybankok machinációihoz, és most a társadalom beleegyezését kérik a kimentésükhöz? És a kérdések kérdése: hogyan mentjük meg a kapitalizmust önmagától?

Horst Köhler, Németország újjá választott államfője már a válság előtt is gyakran kritizálta a spekulációs alapok működését és a buborékfúvó pénzügyi „innovációkat”. Most így fogalmaz: a pénzügyi és a politika összefonódásából keletkezett szörny (mint a Nemzetközi Valutaalap korábbi vezetője, nyilván tudja, mit beszél) a piacgazdaság nyugati modelljének és a parlamenti demokráciának a szülője; a válság túllépett a gazdasági rendszer keretein. A kiutat az egyes térségeknek és országoknak saját maguknak kell megtalálniuk: az angolszász *laissez-faire* kapitalizmus, a kínai káderkapitalizmus, az orosz államkapitalizmus, a svéd szociálkapitalizmus, a francia központosított kapitalizmus közötti verseny során fog eldőlni, hogy melyik az életképebb. „Szingapurban, Dubaiban vagy Chilében nyilván más- és más választ fognak adni arra a kérdésre, hogy mennyire kell kielégíteni a profitéhséget, mekkora legyen az állami beavatkozás mértéke és mennyi legyen a demokrácia.” Köhler a maga részéről a németországi szociális piacgazdaságot jó válasznak tartja. – Az említett rendszerelemek optimális

keverékéről azonban természetesen mást és mást vallanak maguk a különböző német politikai irányzatok is.

Miközben Guido Westerwelle és a német szabaddemokraták attól félnek, hogy a szociáldemokraták „DDR Light”-ot akarnak csinálni az országból, a másik oldal a zabolátlan „kaszinó-kapitalizmust” ostorozza. Aki a kapitalizmusban egy szép ideál megtestesülését látja, mely időnként eltorzul a megvalósulás során, az ugyanabba a hibába esik, mint amikor a korábbi szocialista országok nem a rendszerüket, hanem annak rossz megvalósítását kritizálták – állítják.

Az amerikai kapitalizmuskritikák nagy része a felszínen mozog, nem hatol le a rendszer alapjaiig. Mind Krugman, 2008 Nobel-díjasa, mind Stiglitz a bankárok és a politikusok felelőtlenségét emlegeti. De míg Krugman Keynes XXI. századi aktualizálásában látja a megoldást, Robert Shiller, a Yale professzora szintén Keynesből merítve a kapitalizmusban uralkodó és a pénz irracionális hajhászásához vezető állati ösztönökről és csordaszellemről beszél. Szerinte a láthatatlan kéz nem a rendet és a közjót szolgálja, hanem válságot és kilengéseket okoz.

Hans-Werner Sinn, a tekintélyes müncheni Ifo-Institut vezetője (legfrissebb könyvének címe éppenséggel „Kaszinókapitalizmus”) a történelem hatására sem adja fel a „kevesebb állam több piac” elvét. A válság szerinte az amerikai „ragadozókapitalizmus” terméke, tehát nem több, hanem felelős szabályozással elkerülhető lett volna. A neoliberaisok nem anarchisták, a pénzpiacok nem működhetnek szabályozás nélkül, az állami beavatkozás nélkülözhetetlen.

Bárhogyan is alakuljon a szabályozás és az állami részvétel, a kapitalizmus alapproblémája, a kereslet korlátossága megoldhatatlan (amit Marx a kizsákmányolásra vezetett vissza, Jánossy pedig a termelékenység állandó növekedése miatt feltartóztathatatlanul bővülő kínálatra). A minden józan mértéket felülmúló hitelezés és a pénzügyi buborékok fúvása valójában ezt a rendszerkorlátot próbálja kiiktatni – időnként, mint legutóbb is – messze túllöve a célon. Ezzel együtt alapvetően megváltozott a pénz funkciója: fizetési eszközből önmagában való érték lett. A világgazdaságban bolyongó sok milliárd dollár célja nem az, hogy munkahelyeket hozzon létre, kenyeret adjon az embereknek, hanem minél több hasznot hozzon tulajdonosainak. Devizával, kölcsönökkel és hitelekkel kereskedni jövedelmezőbb, mint ipari termékekkel. Az a törekvés viszont, hogy a tőkét a termékek és szolgáltatások előállításának körébe szorítsák vissza, merő illúzió.

A három fő kapitalizmusmodellt tekintve (angolszász, európai és ázsiai), teljesen egyértelmű, hogy a kínai-ázsiai autoriter, államkapitalista megoldás a sikeres a jelenlegi válság közepette. A kínai gazdasági növekedés még mindig hét százalékos, az iparé nyolc, harminc százalékkal nőttek a beruházások az egy évvel korábbihoz képest, a kereskedelmi forgalom tizenöt százalékkal, és a konjunktúraélénkítésre fordított állami segélyek gyorsabban hatnak, mint Nyugaton. A legtöbb kínai bank állami kézben van, a vállalatok nem függenek a tőzsdéktől, a yüan nem konvertibilis és ötven százalékos a lakosság megtakarítási rátája – mindez óriási előny a válságban, írja a Spiegel. Kínának kétezer milliárd dollár a devizatartaléka, s ebből hétszáz milliárd amerikai állampapírokba van befektetve.

A kelet-európai rendszerváltások idején még az az angolszász nézet uralkodott, hogy a gazdasági fejlődés legfontosabb feltétele a szabadság és az állami be nem avatkozás. A tények azonban azt bizonyítják, hogy az autokrata rendszerek sikeresebbek gazdasági téren, fellendülés és válság idején egyaránt. A kérdés tehát fel van téve: áldoznia kell-e a Nyugatnak a demokráciából és szabadságból a gazdasági versenyképesség érdekében? Felváltja-e a „washingtoni konszenzust” a „pekingi konszenzus”? Úgy tűnik, Pangloss mesternek nem volt igaza, ez a világ nem a létezők legjobbika, és Fukuyamának is újra kell gondolnia téziséit.

A Spiegel újságírói azonban nem hagyják ennyiben a dolgot. Kitérnek a szolidáris államkapitalizmus mellett: az államnak szabályoznia kell a pénzpiacokat és gondoskodnia a szociális egyenlőségről; korlátozania kell a profitokat és járadékokat és biztosítania a minimálbért. Az államnak nem csak a piacokat, hanem a piaci morált is szabályoznia kell. A kapitalizmus reformjának össze kell kapcsolódnia az ökológiával, ki kell zöldülnie. Az elmúlt egy évben lelepleződött a kapitalizmus igazi arca. A rendszerkritika már nem elég. Valós alternatívát kell felmutatni, hogy a pénzügyi és gazdasági válság ne torkolljon társadalmi összeroppanásba.

Fareed Zakaria, a Newsweek főszerkesztője, jelentős amerikai közvéleményformáló (aki a „kaszinókapitalizmus” kifejezést kifejezetten sértőnek találja a kaszinókra nézve) egyszerű megoldást ajánl. Szerinte vissza kell térni az anticiklikus szabályozás régi és jól bevált gyakorlatához: fellendülés idején emelni kell a központi kamatlábat és a bankoknak magasabb tartalékrátát és alacsonyabb hitelállományt kell előírni, válság idején pedig fordítva. Kanada élő bizonyíték: a régi recepthez ragaszkodva bankrendszere jól állta a válság viharait, és Kína és India is hasonlóan járt el 2007-ben. Ezzel szemben Amerikában a Greenspan vezette központi bank 15 éven át mindegyre csak csökkentette a kamatlábat.

A történetek háttérében Zakaria két jelenséget lát. A modern demokrácia elfajult vonása, hogy a hosszútávú nyereség és megoldás érdekében nem lehet elfogadtatni rövid távon kedvezőtlen intézkedéseket (*the system cannot impose short-term pain for long-term gain*). Másrészt – és ezt tartja az igazán fontosnak – a nyugati világ morális válságtól szenved. Miközben mindenki igyekszik formálisan betartani a törvényt és a szabályokat, nagyon kevesen viselkednek etikusan és felelősségteljesen. Ez azonban már egy másik történet. (Vagy éppenséggel itt kezdődik?)

Bpest, 2009 június 22.

Kiss Károly

Felhasznált irodalom:

Lexington. Le vieux canard. More nonsense about Europe and America. The Economist, March 14th 2009.

The state as owner. Re-bonjour, Monsieur Colbert. To paraphrase George Bush, what's the French for 'dirigiste'? The Economist, October 25th 2008.

Charlemagne. The left's resignation note. Why the left in Europe is not benefiting from the economic crisis. The Economist, December 13th 2008.

Globalisation. Turning their backs on the world. The Economist, February 21st 2009.

Die Gier nach Profit – warum der Kapitalismus nicht reformierbar ist. Der Spiegel Nr. 20/11.5.09.

Fareed Zakaria: The Capitalist Manifesto. Newsweek, June 22, 2009.

(Megjelent a MN 2009. június 27, szombati számában)